

Miklós Zsuzsa

Légi régészeti kutatások 2002-ben

2002-ben Tolna megyében folytattam az őskori és középkori várakkal kapcsolatos légi felderítést, légi fotózást. Miután általában Budaörsről, illetve a Tököli Repülőtérrel indultunk, Pest megye Ny-i szélé és Fejér megye felett át kellett repülnünk. Ha az útvonal mentén lelőhelyet észleltem, azt is rögzítettem.

Általában Cessna-152 vagy 172-es repülőgéppel repültünk, a repülési magasság 300–1000 m között változott, a szükségnek megfelelően. Az egyes lelőhelyekről ferde és közel függőleges felvételeket is készítettem. Tavasztól késő őszig több alkalommal, különböző időjárási és megfigyelési lehetőségek között fotóztam. Ennek eredményeként egyrészt új lelőhelyeket találtam, másrészt a már ismerteknél is újabb megfigyeléseket tehettem. A légi megfigyeléseket a helyszínen természetesen ellenőrizni kell, főleg új lelőhelyek esetében. Ezt a munkát 2002-ben részben már elvégeztem, részben átnyúlt ez a munka 2003-ra.

A KÖH megbízásából állapotörögzítő fotókat készítettem védett régészeti lelőhelyekről (az Északi Középhegységben és a Dunántúlon), világörökségi helyszínekről, valamint Bugacon, a tervezett ásatás helyszínén. Benkő Elek kérésére Pilisszentkereszten, Dömösön a középkori kolostorokat fotóztam.

A KÖH megbízásából fotózott lelőhelyek:

Abaújvár, Vár
Balatonboglár, Várhegy
Budapest, Andrássy út
Budapest, Budai vár
Drégely, Vár
Dunaszekcső, Várhegy
Edelény, borsodi vár
Eger, Vár
Esztergom, Várhegy
Fertőd, Eszterházy-kastély
Gyöngyöspata, Várhegy
Hollókő, falukép és vár
Igar, Faluhelyi-dűlő
Mátrafüred, Benevár
Nógrád, Vár
Pannonhalma, bencés apátság
Sály, Latorvár
Sárbogárd, Cifrabolondvár
Sárospatak, Vár
Sárszentágota, Kistó
Sirok, Vár
Somogyvámos, Töröktemplom
Somogyvár, Kupavár
Tata, Vár és tó
Tihany, Óvár
Tokaj, hegyvidék és város
Szabolcs, ispáni vár

Zsuzsa Miklós

Aerial archaeological investigations in 2002

In 2002, I carried out aerial prospecting and photography in relation to prehistoric and medieval castles in Tolna county. As we usually started from Budaörs or the Tököl Airport, we had to fly over the western area of Pest county and over Fejér county. Whenever I noticed a site during the flight, I took photos.

We usually flew in a Cessna-152 or 172 plane and the flying altitude ranged between 300 and 1000 metres as it was necessary. I took photos of the sites at an oblique angle and also from a nearly vertical angle. Photos were taken from spring to late autumn amid various weather and observation conditions. In result, we could discover new sites and obtain more information on the already known sites. Naturally, the results of aerial prospecting must be checked on the ground, especially in the case of new sites. This task was partly fulfilled in 2002, some sites were visited only in 2003.

I took photos to register the actual conditions of the listed sites (in the Northern Mid-mountains and in Transdanubia), the sites of World Heritage, and at Bugac, where an excavation was planned, on the commission of the KÖH. On Elek Benkő's request, I took photos of the medieval monasteries at Pilisszentkereszt and Dömös.

Sites photographed on the commission of the KÖH:

Abaújvár, Castle
Balatonboglár, Castle hill
Budapest, Andrássy Road
Budapest, Buda castle
Drégely, Castle
Dunaszekcső, Castle hill
Edelény, Borsod castle
Eger, Castle
Esztergom, Castle hill
Fertőd, Eszterházy palace
Gyöngyöspata, Castle hill
Hollókő, view of the village and the castle
Igar, Faluhelyi-dűlő
Mátrafüred, Benevár
Nógrád, Castle
Pannonhalma, Benedictine abbey
Sály, Latorvár
Sárbogárd, Cifrabolondvár
Sárospatak, Castle
Sárszentágota, Kistó
Sirok, Castle
Somogyvámos, Töröktemplom
Somogyvár, Kupavár
Tata, Castle and the lake
Tihany, Óvár
Tokaj, the hills and the town

Visegrád, Vár és palota
Zók, Várhegy

Benkő Eleknek fotózott lelőhelyek:

Dömös, apátság

Pilisszentkereszt, kolostor: Egyrészt végigkövettük Óbudától kezdve a középkori út vonalát. Ez most nem látszott. Ezután fotóztuk a kolostort és környékét.

A várkutatáshoz az anyagi támogatást az OTKA (T 034949) és a NKÖM biztosította. Repülőgép-vezető Talabos Gábor volt.

Fejér megye:

Beloianisz, földvár, B: A bronzkori földvár belsejét erdő fedi, de a széleken füves, így jól látszik az erődítés.

Besnyő, Szent kúti felső dűlő, I: A sárguló búzában szabálytalan kör alakú objektum látszik (vékony csíkként – növekedési anomália). Ezenkívül – hasonló módon – egyéb objektumok is láthatók (szabálytalan alakúak).

Besnyő, D/DNy, I: A még zöld gabonában sárgás, szabálytalan alakú, bezáruló csík, és ezen belül egyéb objektumok láthatók.

Daruszentmiklós,¹ Matild-tó, I: A tó partján emelkedő dombon, érett búzában településre utaló nyomok látszanak (növekedési anomália).

Előszállás, É (Előszállási legelő), Kö: A legelőn kettős kör alakú gyűrű látszik. Ez az objektum feltehetően a Nagykarácsony-Ménemajor néven ismert középkori falu D-i széléhez tartozik.

Hantos, É (Darumajor), I: A még zöld gabonában sötétebb zöld, széles, kerek gyűrű, ezen kívül világosabb, sárgás gyűrű látszik.

Igar, Bolondvár (Faluhelyi-dűlő), Kö: Átrepülés közben fotóztam az ismert középkori földvárat.

Nagykarácsony, Ménemajor, Kö: A legelőtől ÉK-re, a vasút K-i oldalán kisparscellákra lehet megfigyelni a települést. A különböző érettségi fokozatú gabonátlákon igen sok objektum látható.

Sárbogárd, Bolondvár, B: Az árnyékhatságnak köszönhetően szépen kibontakozott a bronzkori földvár.

Sárbogárd, Hatvan-puszta, Á: Májusban is jól látszott a korábban már fotózott, a mocsarak, illetve a tavak között levő, árokkal övezett kis domb, amely minden bizonnyal Árpád-kori földvár lehet. (1. kép)

Sárbogárd, Mindszent-puszta, I: A pusztában különböző objektumok láthatók. Korukat csak terepbejárással lehet megállapítani. (2. kép)

Sárbogárd, K (Pipacs-dűlő), I: Június elején a még zöld gabonában sötétebb, nagyméretű, félkör alakú csík, és ezen belül világosabb körvonalú objektumok mutatkoznak.

Sárszentágota, Kistó, Á: Átrepülés közben fotóztam a már ismert, feltehetően Árpád-kori, árokkal övezett kis dombot.

Szabolcs, Earthen Fort

Visegrád, Castle and palace

Zók, Castle hill

Sites photographed on Elek Benkő's request:

Dömös, monastery

Pilisszentkereszt, monastery: We followed a stretch of the medieval road from Óbuda. This was not visible this time. Then we took photos of the monastery and its environs.

The financial background of the castle investigations was provided by the OTKA (T 034949) and the NKÖM. Gábor Talabos was the pilot.

Fejér county:

Beloianisz, earthen fort, B: Forest covers the interior of the Bronze Age earthen fort, yet the fortification can clearly be observed at the grass-covered edges.

Besnyő, Szent kúti felső dűlő, U: An irregular circular feature is visible in the yellowish wheat field (as a narrow line – growth anomaly). Some more features (of irregular shapes) also appeared in a similar way.

Besnyő, S/SW, U: A yellowish, irregularly closed stripe appeared in the still green corn field and some more features could also be observed within this stripe.

Daruszentmiklós, Matild lake, U: Traces suggesting a settlement can be seen in the ripe wheat on the hill rising on the bank of the lake (growth anomaly).

Előszállás, N (Előszállás pasture), MA: A double ring can be seen in the pasture. This feature probably belongs to the southern edge of the medieval village known as Nagykarácsony-Ménemajor.

Hantos, N (Darumajor), U: A darker green, wide ring and, outside it, a lighter, yellowish ring appeared in the still green cornfield.

Igar, Bolondvár (Faluhelyi-dűlő), MA: I took a photo of the known medieval castle as we were flying over it.

Nagykarácsony, Ménemajor, MA: The settlement could be observed in the small plots on the eastern side of the railway, NE of the pasture. A large number of features could be discerned in the cornfield with the cereals, which were ripe to various degrees.

Sárbogárd, Bolondvár, B: The Bronze Age earthen fort sharply appeared owing to the shadow effect.

Sárbogárd, Hatvan-puszta, Á: The small knoll, which was probably an earthen fort in the Árpadian period, could clearly be seen between swamps and lakes in May as well. It had already been photographed on an earlier occasion. (Fig. 1)

Sárbogárd, Mindszent-puszta, U: Various features can be seen in the pasture close to the farm. A field walking is necessary to determine their age. (Fig. 2)

1 2002 óta önálló település, korábban Előszállás (Szerk.)

1 It is an independent settlement since 2002, formerly Előszállás (Ed.)

Pest megye:

Biatorbágy, Bia, Pap-réti dűlő (MRT 7. k. 1/26 lh.), **B:** Beleesett az útvonalba, és most a szántásban jól látszik a bronzkori földvár árka és sánca.

Nagymaros, Szentmihályhegy, Kö: Átrepülés közben fotóztam a középkori barlangkolostort. (3. kép)

Tolna megye:

Belecska, juhászat, I: Az árnyékhatsáknak köszönhetően a legelőn szépen látszik a kettős, négyszögletes sánc. A sánc kora bizonytalan, valószínűleg csak átvágással lehet tisztázni készítésének idejét. (4. kép)

Bikács, Belső sziget, Á: A 13. századi földvár területén valószínűleg kukorica van, de június elején még alig zöldült. A szántásban, háttérnek viszont nagyon jó, kiemeli az erődítést, viszonylag jól látszik a dombot övező árok (sötét csíkként), és ezenkívül DNy felől látszik az átvágás, hasonló módon. (5. kép)

Bölcske, Bolondvár, B: Beleesett az útvonalba a már ismert bronzkori földvár, így ezt is lefotóztam. Most is jól látszott a lakóterületet a domb folytatásától elvágó árok és sánc.

Bölcske, Hadai-hegy 1., B: A lelőhely bronzkori földvár, amelynek árka szántásban általában jól látható. Ezen belül – időnként – megfigyelhető egy négyzet alakú barna csík, amely esetleg egy épületet övező árok lehetett. A dombon június közepén már sárga volt a gabona. Az említett belső árok, amely eddig csak szántásban látszott, most világosbarna csíkként mutatkozott.

Bölcske, Szélesdombi-dűlő, B?: Júniusban a domb nagy része szántott volt, az erődített rész K-i széle pedig talán gabona. Az árok sötétebb sávként mutatkozott. Júliusban viszont a még mindig zöld gabonában az egykori átvágás alig látszott. (6. kép)

Terepbejárás: Ez a földvár a falutól Ny-ra, a Sági-völgy K-i partján található. Tszfm. kb. 140 m, a völgy feletti rel. mag. kb. 20 m. ÉNy és DK felől széles, mély horhos határolja, a völgy felől meredek, füves az oldala. A dombtető szántás. 2000-ben a légi fotókon jól látszott, hogy ÉK, a domb folytatása felől árok választja el. 2001-ben ezen a részen kukorica volt, az árokra a kukorica sötétebb színe utalt. Hóban igen gyengén látszott.

A terepbejárás idején a lelőhely Ny-i része fiatal vetés, a K-i része (az átvágással) szántás. A dombot 3 oldalról kb. 20 m széles terasz övezi, amely a domb folytatása felőli árokhoz, illetve a horhoshoz kapcsolódik. Valószínű, hogy egykor itt is árok és sánc lehetett. A jó megfigyelési körülmények ellenére csupán egy őskori cserepet találtam. Kora ismeretlen, feltehetően bronzkori.

Decs, Ete, Kö: 2002-ben is több alkalommal, különböző időjárási és megfigyelési körülmények között fotóztam a 11–17. századi lelőhelyet. Ebben az évben a Ny-i szélén árpa, a középső részen kétféle búza, a K-i oldalon és a Szőlőhegyi úttól D-re pedig kukorica volt. Figyelemmel kísértem a különböző gabonafajták és a kukorica érési fázisait. Ennek eredményeként rögzítettem, hogy az egyes objektumok mikor, milyen mér-

Sárbogárd, E (Pipacs-dűlő), U: A large, darker semicircular stripe appeared in the still green cornfield, and lighter outlines of features could be discerned within it.

Sárszentágota, Kistó, Á: I took a photo of the already known small knoll enclosed by trenches while we were flying over it. The feature can probably be dated from the Árpadian period.

Pest county:

Biatorbágy, Bia, Pap-réti dűlő (MRT vol. 7. Site 1/26), **B:** It lay on the route and the trench and the rampart of the Bronze Age earthen fort was clearly visible in the ploughed field.

Nagymaros, Szentmihályhegy, MA: I took a photo of the medieval cave monastery as we were flying over it. (Fig. 3)

Tolna county:

Belecska, sheepfolds, U: The double rectangular rampart is clearly visible on the pasture owing to the shadow effect. The age of the rampart is uncertain, probably it needs to be cross-cut to determine the time of its building. (Fig. 4)

Bikács, Belső sziget, Á: Probably maize is cultivated in the area of the earthen fort of the 13th century, but it only started to take on a green colour. It provided, at the same time, an excellent background in the ploughed field since it emphasised the fortification and showed relatively clearly the trench around the hill (as a dark band) and the place where it was cross-cut in the SW. (Fig. 5)

Bölcske, Bolondvár, B: The well known Bronze Age earthen fort was on our route so I took a photo of it. The residence area and the rampart and the trench that intersected the continuation of the hill could clearly be seen.

Bölcske, Hadai hill 1., B: The site is a Bronze Age earthen fort. Its trace is usually clearly visible in the ploughed field. Sometimes a quadrangular brown line can be observed within it, which could perhaps be a trench around a building. The corn was already yellow on the hill in the middle of June. The above mentioned interior trench, which had been observed until now only in the ploughed field, appeared this time as a light brown stripe.

Bölcske, Szélesdombi-dűlő, B?: The larger part of the hill was ploughed in June, and perhaps crop was growing in the eastern part of the fortified area. The trench appeared as a darker stripe. In July, however, the former cross-cutting was barely visible in the still green crop. (Fig. 6)

Field walking: This earthen fort can be found W of the village, on the eastern side of the Sági valley. Its altitude above sea level is about 140 m, its relative altitude above the valley is about 20 m. A deep gully borders it in the SE, while its grassy side runs with steep slope to the valley. The top of the hill is ploughed. It could be ob-

tékben mutatkoztak. Új, eddig nem észlelt házak is felbukkantak.

Decs, Pulavár, I: Több alkalommal is fotóztam a térképen Pulavárnak nevezett területet: itt, a vízfolyás partján mintha erődítésre utaló nyomok lennének. A sűrű növényzet miatt azonban ezt egyelőre nem lehet egyértelműen eldönteni.

Dombóvár, vár, Kö: Amikor beleesett az útvonalba, fotóztam a középkori dombói várat abban a reményben, hogy a növényzet elszíneződése utal az egykori falak helyére. Egyelőre azonban sem a vár belsejében, sem a szántóként hasznosított külső részeken nem mutatkoztak falnyomok.

Döbrököz, vár, Kö: Több alkalommal fotóztam a középkori várat és környékét, de az egykori házakra csak elmosódott foltok utalnak. (7. kép)

Terepbejárás: Ismételten megnéztem és fényképeztem a várat. Belső részén leégették a gázt. A tyúkok elég sokfelé kikotorták a füvet, így kibukkant a talaj. A magasan álló falcsonkok közül főleg a lakóház mellettinek romlik az állaga: végigrepedt, annak ellenére, hogy alátámasztották. A falcsonk alsó részén a téglák kifagytak, így a csonk stabilitása is romlott. Mállékony a Kapos felőli magas falcsonk is.

Dunaföldvár, D (Andrási-sarok), I: A már sárga búzában különböző nagyságú zöld karikák látszanak. Nem biztos, hogy ezek régészeti objektumok.

Dunaföldvár, DNy (Buncsik) Ø: A növényzet valószínűleg gabona, amely most kezd sárgulni. A tábla közepe táján ovális csík látszik.

Terepbejárás: A felülről látható ovális csík természetes eredetűnek bizonyult.

Dunaföldvár, Gyulahegy, I: A Dunaparton, erősen sárguló búzában ovális csíkok látszanak (lehet, hogy művelési nyom?).

Dunaföldvár, Macskalyuk, B: A már ismert bronzkori földvár beleesett az útvonalba, ezért fotóztam. Jól látszanak a bolygatások. (8. kép)

Dunaföldvár, vár, Kö: Átrepülés közben több alkalommal fotóztam a középkori várat és környékét.

Dunaszentgyörgy, DK, I: A falutól DK-re, sárguló búzában településre utaló jelek láthatók.

Dunaszentgyörgy, K, I: A falu K-i szélénél, még zöld búzában nagyméretű szögletes objektum mutatkozik. Körvonalát sötétzöld csík jelzi. Környékén más, kisebb objektumok is látszanak.

Értény, DK (Ila-kúti dűlő), ?: A két patak összefolyása felett emelkedő domb tetején sötét, kerek gyűrű látszott a szántásban, március végén. A már teljesen szétszántott objektum a felszínen nem észlelhető. (9. kép)

Értény, Képesfai-dűlő, Kö: A egykor árokkal övezett kis középkori földvár területén március végén szántás volt. Ennek ellenére nem látszott a sáncárok vonala.

Fácánkert, K, Ú: A falutól K-re, foltosodó gabonában több települési objektum, közöttük jól látható téglalap alakú folt mutatkozik. A térképi azonosításkor és az azt követő korábbi *terepbejáráskor* kiderült, hogy itt a 19. szá-

served in the aerial photos made in 2000 that a trench separated it from the continuation of the hill in the NE. The territory was covered with maize in 2001, and the darker colour of the maize indicated the trench. It could only vaguely be seen in snow.

At the time of the field walking, the crop was young in the W part of the site, while the eastern part (with the cross-cutting) was ploughed. An about 20 m broad terrace surrounds the hill on three sides, which is connected with the trench and the gully in the continuation of the hill. Despite the favourable conditions I could find only a single prehistoric sherd. Its age is unknown, perhaps it came from the Bronze Age.

Decs, Ete, MA: I repeatedly made photos of the site dated from the 11th–17th centuries within diverse weather and observation conditions. This year barley grew at the W edge of the site, two wheat types were sowed in the central part and maize covered the E side and the area south of the Szőlőhegyi road. I watched the ripening phases of the various corn types and the maize. In result, I could register when and how sharply the individual features appeared. New houses could also be discovered.

Decs, Pulavár, U: I made several photos at different times of the territory called Pulavár in the map. Traces of fortification seemed to appear on the bank of the stream, but the thick vegetation did not afford a positive identification.

Dombóvár, castle, MA: I made photos of the medieval castle of Dombó hoping that the discolouration of the vegetation will show the place of the one-time walls. Until now, however, we could not detect the traces of the walls either in the outlying areas used as ploughed fields or inside the castle.

Döbrököz, castle, MA: I repeatedly took photos of the medieval castle and its environs but only vague discolourations implied the existence of houses. (Fig. 7)

Field walking: I once again visited and photographed the castle. The weeds were burnt down inside the castle. The chickens scratched out the grass at many places so that the soil could be seen on the surface. From among the wall ruins preserved to a significant height, the condition of one next to the dwelling house has deteriorated the most. It cracked in its entire length despite the fact that it was propped. The frost damaged the bricks at the lower part of the ruin so that the stability of the entire wall has weakened. The high wall ruin toward the Kapos is also crumbling.

Dunaföldvár, S (Andrási-corner), U: Green rings of diverse measurements could be seen in the yellow wheat field. They are not necessarily archaeological features.

Dunaföldvár, SW (Buncsik) Ø: The vegetation is probably crop, which recently turned into yellow. An oval stripe can be seen in the centre of the field.

Field walking: The oval stripe observed from the plane proved to be a natural formation.

zadban istálló állt, amelyet leromboltak és szétszántottak. Felülről viszont úgy mutatkozik, mint egy régészeti objektum. Ez is felhívja a figyelmet arra, hogy a légi fotózáskor látható jelenségeket terepbejárással ellenőrizni kell.

Gyöng, Gerenyás, B: Miután a földvár területén nemrég tisztító vágást végeztek, viszonylag áttekinthető, a légből jól fotózható.

Terepbejárás: A már Wosinsky Mór által is leírt bronzkori földvárat az elmúlt években a sűrű bozót miatt nem lehetett megközelíteni. A megközelítés most is igen nehéz volt, de maga a földvár pillanatnyilag – a kisebb mértékű faritkításnak köszönhetően – áttekinthető. Az enyhén domború dombtető Ny-i oldala nagyon meredek, itt nincs nyoma erődítésnek. A K-i oldalon viszont, amely kevésbé meredek, széles terasz, illetve árok és sánc figyelhető meg. Ez Ny felé bekanyarodik és a meredek oldalhoz kapcsolódik. A vár É-i lezárása bizonytalan, csupán az összeszűkülő nyak utal arra, hogy kb. odáig tarthatott a földvár. A nyakon túli dombtető igen széles, enyhe lejtésű, erődítésre kevésbé alkalmas. A felszínen leletet nem találtam.

Gyulaj, D, I: A halastavak mellett, szántásban kerek, sötét gyűrű látható.

Harc, Janya-puszt, templom, Kö: 2000-ben búzában látszott itt egy gótikus, sokszögzáródású, támpilléres szentélyű templom és mellette egy feltehetően világi épület. Ezen a területen most kukorica van, régészeti objektum nem látszik.

Kajdacs, Sánc, Á?, Kk?: A falu Ny-i szélén, a Sárvíz partján a régi térképek hol az út É-i, hol a D-i felén jelzik a sáncot. Idén is fotóztam az úttól É-ra és D-re levő területet is. Az út É-i felén, a tanya mögött U alakban világos sáv mutatkozik. Kérdés, hogy ez erődítés vagy erózió. Ezen a dombon korábban Árpád-kori cserepeket találtam. Az erősen elszántott földvár Árpád-kori vagy késő középkori lehet.

Kajdacs, Ny, I: A Sió és Sárvíz között több világos gyűrű látszik. Terepbejárás nélkül nem dönthető el, hogy ezek régészeti objektumra vagy erózióra utalnak.

Madocsa, Alsónyilas, Á: A falutól K-re, a Duna partján lévő 13. századi földvár területén a fotózás idején valószínűleg kukorica volt. Az egykori sáncárkot elsősorban az É-i oldalon lehetett megfigyelni.

Nagykónyi, Eledény, Kö: Az ismert középkori földvár területén most kevésbé sűrű a bozót, ezért jobban áttekinthető. Felülről azonban úgy tűnik, mintha tovább bolygatták volna a várat.

Terepbejárás: Újra bejártam a földvár területét. Most sokkal jobban áttekinthető, a bozót nagy részét kiirtották. Az erődítés azonban – úgy látszik – csak a domb ÉK-i felén maradt meg. A Ny-i részen épületek (istálló és egy újonnan épült lakóház) állnak, a D-i felén pedig szalmabálák sorakoznak. A vár területén néhány középkori cserepet találtam a bolygatott részeken. A tulajdonos nem tud arról, hogy itt vár lenne.

Nak, ÉNy, Á: A falutól ÉNy-ra, a halastavak K-i partján, szántásban sötétbarna, kerek gyűrű, ennek külső oldalán

Dunaföldvár, Gyulahegy, U: Oval stripes can be seen in the yellow wheat field on the Danube bank (maybe the traces of cultivation?).

Dunaföldvár, Macskalyuk, B: The known Bronze Age earthen fort lay on our route so I took photos. The disturbances can clearly be seen. (Fig. 8)

Dunaföldvár, castle, MA: I made a few shots of the medieval castle and its environs while we were flying over it.

Dunaszentgyörgy, SE, U: Traces implying a settlement appeared in the yellow wheat field SE of the village.

Dunaszentgyörgy, E, U: A large, angular feature appeared in the green wheat field at the E end of the village. A dark green stripe marked its outlines. Other smaller features could also be observed around it.

Értény, SE (Ila-kúti dűlő), P: At the end of March, a dark ring could be seen in the ploughed field on top of a hill rising at the confluence of two streams. The feature was totally destroyed by ploughing, nothing could be observed on the surface. (Fig. 9)

Értény, Képesfai-dűlő, MA: The territory of the small medieval earthen fort, which used to be surrounded by a trench, was ploughed at the end of March yet the outlines of the trench could not be seen.

Fácánkert, E, M: A number of settlement features, among them a sharply outlined oblong-shaped discolouration appeared E of the village in the crop that had just started to change colour. It turned out at the comparison with a map and during the subsequent first field walking that a stable had stood here in the 19th century, which was demolished and scattered by the plough. From above it appeared as an archaeological feature. It called attention to the fact how important it is to check the features observed by aerial photography by field walking.

Gyöng, Gerenyás, B: As the vegetation had recently been cleared in the territory of the earthen fort, it was relatively easy to have a clear view of it and take a photo from the air.

Field walking: The Bronze Age earthen fort, which already Mór Wosinsky had described, could not be visited in the past few years because of the thick bushes. It was not easy to get there even now, but the earthen fort can be surveyed for the time being due to a smaller scale thinning of the bushes. The W side of the slightly convex hilltop is very steep and there is no trace of fortification on this side. The E side is less steep, where a broad terrace and the rampart and the trench can be observed. It turns toward W and runs to the steep side. The N closing of the castle is uncertain, only the narrowing neck implies that the earthen fort could end approximately there. The hilltop is very broad beyond the neck, it is mildly sloping, less suitable for fortification. I could not find any archaeological finds on the surface.

Gyulaj, S, U: A round, dark ring can be seen in the ploughed field at the fishponds.

pedig világos gyűrű látszik. A lelőhelyre légi felderítés közben figyeltem fel. A felszíni leletek alapján az erődítés Árpád-kori. (10. kép)

Ozora, Vár, Kö: Átrepülés közben több alkalommal fotóztam a várkastélyt.

Őcsény, Oltovány, Kk: A 14–16. századi castellumot és közvetlen környékét több alkalommal is fotóztam. A földvár környékére idén kukoricát vetettek. Ebben június elején jól látszott a sáncárok Ny-i szakasza. Az erődítéstől É-ra a búzában sem június közepén, sem végén nem látszott régészeti objektum.

Őcsény, Pusztagyörke, Kö: 2000 augusztusában kukoricában jól látszott itt egy kora gótikus templom alaprajza. Később ezt megszondáztam, majd a falut is bejártam. A templom telkén 2002-ben őszi búza volt, amely június elején kezdett el sárgulni. A templom falait ekkor világos csíkok jelezték.

Június közepén a már sárguló búzában a templom falai világos, sárga csíkként mutatkoztak. Június végén a már érett búzában jól látszott a templom körvonala. Július elején a növekedési anomália utalt a templomra.

Paks, Gyapa, Ø: A település szélén háromszög alakú domb van. A rajta levő erdő vonalai alapján esetleg erődített lehet. Terepbejárás során bebizonyosodott, hogy a domb természetes eredetű, erődítésnek nincs nyoma.

Pálfa, Hidi-dűlő, Kö: A Sárszentlőrinc, Birkajárás nevű középkori földvárhoz tartozó falu (Al-Egres) területe márciusban szántott volt. Felülről jól látszottak az elszíneződések, a szétszántott házak.

Terepbejárás: A Birkajáráson levő földvár közvetlen közelében, attól ÉK-re található az Al-Egres nevű középkori falu. Márciusban a lelőhely K-i, Sió felőli széle lucerna, nagybik, Ny-i fele szántás (még nincs boronálva). A házakra szürke, hamus foltok és kiszántott kemencék utalnak. Igen sok a késő középkori cserép, találtam néhány fémét is. A Sióparton emelkedő domb legmagasabb részén állt egykor a templom, amelyet – a házakhoz hasonlóan – a tavaly őszi mélyszántás erősen megbolygatott. A dombnak a falu felé eső oldalán kiszántott téglá- és kőtörmelék utal a falakra. A túl mély szántásra utal az is, hogy az eke sok helyen felszedte az altalajt is. Ezért sárga csíkos a lelőhely.

A falu mintegy 450–500 m hosszú, 350 m széles.

Pári, Kleine Schanz, Á: Március végén az Árpád-kori földvár területe és környéke viszonylag jól áttekinthető volt.

Pári, Schanzberg, B: Március végén a bronzkori földvár is elég jól látszott, az igen erős szél miatt azonban nehéz volt fotózni.

Regöly, Sánc, LT: Március végén úgy látszott, mintha a földvár falu felőli, feltételezett végén a talajon mutató sötét sáv egykori átvágásra utalna. Ezt azonban terepbejárás során még ellenőrizni kell.

Sárszentlőrinc, Birkajárás, Kö: Március végén már zárult a lomb a földvár területén, ezért csak gyengén látszott az erődítés.

Terepbejárás: Ismét megnéztem a földvárat. Most jobban áttekinthetőbb, mint az ásatás idején. Viszonylag sok

Harc, Janya-pusztá, church, MA: A Gothic church with a buttressed shrine ending in a polygon and probably a secular building beside it could be seen here in wheat in 2000. Now the area is covered with maize and no archaeological feature is visible.

Kajdacs, Rampart, Á?, LMA?: Old maps indicate the rampart either on the N or the S side of road on the bank of the Sárköz at the W edge of the village. I took photos this year also of the territory both N and S of the road. A U-shaped light band appeared behind the farm on the N side of the road. It cannot be decided if it was a forest plantation or erosion. The earthen fort, which is significantly disturbed by the plough, can be dated either from the Árpadian period or from the late Middle Ages.

Kajdacs, W, U: A number of light rings can be seen between the Sió and the Sárköz. It cannot be decided without field walking if they are the traces of archaeological features or of erosion.

Madocsa, Alsónyilas, Á: There must have been maize in the area of the earthen fort of the 13th century east of the village at the time when the photo was taken. The one-time trench could be the best observed on the N side.

Nagyköny, Eledény, MA: The bushes were less thick this time in the territory of the known earthen fort and it offered a better view. From above it seemed that the castle had again been disturbed.

Field walking: I surveyed the castle once more. Now it offered a clearer view since the larger part of the bushes was cleared away. The forest seems to have been left only in the NE part of the hill. Buildings (a stall and a recently built dwelling house) stand on the W part and bales of straw occupy the S side. I found a few medieval sherds in the area of the earthen fort where it was disturbed. The owner did not know that a castle stood here.

Nak, NW, Á: A dark brown ring and a light ring outside it can be seen in the ploughed field on the E bank of the fishponds NW of the village. I discovered the site during aerial prospecting. The surface finds suggest that the fortification can be dated from the Árpadian period. (Fig. 10)

Ozora, Castle, MA: I repeatedly took photos of the castle as we were flying over it.

Őcsény, Oltovány, LMA: I took photos of the castellum from the 14–16th centuries and its environment a few times. This year maize was cropped around the earthen fort. At the beginning of June, the W section of the trench was clearly visible. No archaeological features could be observed in the wheat field N of the fortification either in the middle or at the end of June.

Őcsény, Pusztagyörke, MA: The ground plan of an early Gothic church could clearly be seen in maize in August 2000. Later I conducted here a test excavation and surveyed the village. Winter wheat was cropped in the plot of the church in 2002, which turned into yellow

fát, bokrot kivágtak. Így most olyan részletek is látszóttak, amelyeket a felmérés idején nem észleltünk. Ezeket a részleteket dokumentáltam, és ezek alapján lehet korrigálni az eredeti felmérést.

Sárszentlőrinc, Csetény, Kö: A Sió árteréből erősen kiemelkedő dombon állt egykor a középkori Csetény falu. A domb tetejét szántják, oldala legelő. A szántott területen most nem látszik semmi különös. A domb ÉK-i sarkán azonban mintha árok látszana.

Sárszentlőrinc, Tóth-tanya, ?: A 2001. évi légi fotózásnál figyeltem meg, hogy a Donát-patak és a Nagyszékei-árok összefolyása felett emelkedő dombot egykor talán árok választotta el a domb folytatásától. Ezen a vonalon sötét sáv mutatkozik.

A tavaszi *terepbejárás*kor a terület simított szántás volt. Ennek ellenére kevés őskori és néhány Árpád-kori cserpet is találtam. Halványan, de a felszínen is látszik a sötét sáv. A domb Ny-i, D-i és K-i oldalán széles (kb. 20 m-es) terasz figyelhető meg, ez alatt elég meredek az oldal. További légi fotózások szükségesek annak eldöntésére, hogy a sötét sáv valóban erődítéshez tartozik-e.

Simontornya, Mozsihegy, B: A bronzkori földvár É-i részén most gyümölcsös van, szépen gondozott. Ettől D-re mintha két szürke csík látszana, az egykori átvágás(ok) nyomaként.

Simontornya, Vár, Kö: Átrepülés közben fotóztam a várat.

Sióagárd, Siópart, I: Korábban ezen a területen, szántásban sötét gyűrűt figyeltem meg. 2002. június elején, sárguló gabonában régészeti objektum nem mutatkozott. Ugyanitt szeptember elején, szántásban több helyen figyeltem meg foltokat.

Szakály, Tárkánypuszta, Kö: A középkori Tárkány falu területe május elején szántás volt. Határozott objektum nem látszott, csupán halvány szürke foltok.

Szakcs, Leányvár, Kö: A középkori földvárnál május elején, szántásban, illetve búzában halványan látszott a sáncárok.

Szedres, Horgásztanya, B: Június elején a bronzkori földvár területén gabona és kukorica volt (Ny-K-i irányú kisparcellákon). Az egykori átvágás halványan látszott.

Tamási, Kishenye, B: Az erősen elszántott bronzkori földvár március végén alig látszott.

Tamási, Várhegy, K: A középkori várban március végén, a lombok zárulásával már alig látszott az átvágás.

Tolna, Mözs, Fekete-ér, I: Az ér K-i partján, sárgulni kezdő búzában, az egyik távvezetékoszlop mellett kettős, szabálytalan kör alakú sötétzöld csík látszik.

Tolna, Mözs, Sánci-dűlő, I: A falu közelében, a Ny-i szélén levő Sánci-dűlőben június közepén igen halványan, mintha két hosszanti sáncforma látszana a halványodó búzában és zöld kukoricában. Ugyanitt július elején a már sárga búzában a súroló fényben sáncra utaló kiemelkedés látszott.

Varsád, halastó, I: A völgy felé lejtő domboldalon, szántásban március végén is látszott az ívelt sötét csík, amelyet korábban már fotóztam, de nem biztos, hogy ez valóban erődítés maradványa.

at the beginning of June, when light stripes indicated the walls of the church.

The walls of the church appeared in the yellowish wheat as light, yellow stripes in the middle of June. The outlines of the church appeared in the ripe wheat at the end of June. Growth anomaly showed the church at the beginning of July.

Paks, Gyapa, Ø: A triangular hill rises at the edge of the settlement. The outlines of the forest suggest that it could be fortified. The field walking proved that the hill is a natural formation and there is no trace of fortification on it.

Pálfa, Hidi-dűlő, MA: The area of the village (Al-Egres) of the medieval earthen fort called Sárszentlőrinc, Birkajárás was ploughed in March. The discolourations, the houses scattered by the plough were clearly visible from above.

Field walking: The medieval village called Al-Egres can be found next to the earthen fort at Birkajásár, NE of it. In March, lucerne occupied the E part of the site facing the Sió, while the larger W part was ploughed (not yet harrowed). Grey ashy patches and ovens turned up by the plough marked the places of houses. There were many late medieval sherds and I found a few metal objects as well. The church used to stand on the highest point of the hill on the bank of the Sió, which was strongly disturbed by the autumn deep ploughing, similarly to the houses. Bricks and stone fragments turned up by the plough indicated the walls on the hill facing the village. The too deep ploughing was evidenced by the fact that even the virgin soil appeared on the surface at a number of places. This is why the site showed yellow stripes.

The village is about 450-500 m long and 350 m wide.

Pári, Kleine Schanz, Á: The earthen fort of the Árpadian period and its environment offered a relatively clear view at the end of March.

Pári, Schanzberg, B: The Bronze Age earthen fort could also relatively clearly be observed at the end of March but it was very difficult to take photos in the very strong wind.

Regöly, Sánc, LT: At the end of March it seemed that the dark stripe appearing on the soil at the supposed end of the earthen fort toward the village was a former cross-cutting. This, however, needs to be checked by field walking.

Sárszentlőrinc, Birkajárás, MA: At the end of March, the foliage was closed above the earthen fort and the fortification could barely be seen.

Field walking: I visited the earthen fort once again. Now it offered a better view than at the time of the excavation. Relatively many trees and bushes were cut out. Now we could observe details that had remained hidden at the time of the survey. I documented these details, which can be used for the correction of the original survey.

Sárszentlőrinc, Csetény, MA: The medieval Csetény village used to stand on a sharply rising hill in the flood

plain of the Sió. The top of the hill is ploughed, the hillside is a pasture. Nothing special can be seen in the ploughed area. A trench seems to appear in the NE corner of the hill.

Sárszentlőrinc, Tóth-tanya, P: When I took aerial photos in 2001 I observed that perhaps a trench separated the hill rising above the confluence of the Donát stream and the Nagyszékelyi from the continuation of the hill. Here a dark stripe appears.

At the time of the spring *field walking*, the area was ploughed and harrowed. Still, I could find only a few prehistoric and Árpadian period sherds. The dark stripe can be seen on the surface, although only vaguely. A wide (about 20 m wide) terrace can be observed on the W, S and E sides of the hill. The hillside is steep under the terrace. Further aerial photos must be taken to determine if the dark stripe belongs to a fortification.

Simontornya, Mozsikegy, B: A well-kept orchard occupies the N part of the Bronze Age earthen fort. Two grey stripes seem to appear S of it marking the place of the former cross-cutting(s).

Simontornya, Vár, MA: I took a photo of the castle as we were flying over it.

Sióagárd, Siópart, U: Earlier I observed a dark ring in the ploughed field. At the beginning of June 2002, no archaeological feature could be observed in the yellowish crop. At the same place, I observed discolourations in the ploughed field at the beginning of September.

Szakály, Tárkánypuszta, MA: The area of the medieval Tárkány village was ploughed at the beginning of May.

No definite feature appeared, only vague grey outlines could be observed.

Szakcs, Leányvár, MA: The trench of the medieval earthen fort vaguely appeared in the ploughed field and in the wheat at the beginning of May.

Szedres, Horgásztanya, B: Cereals and maize were cropped (in W-E directed small parcels) in the territory of the Bronze Age earthen fort at the beginning of June. The former cross-cutting could vaguely be seen.

Tamási, Kishenye, B: The Bronze Age earthen fort is strongly scattered by the plough, it could barely be seen at the end of March.

Tamási, Várhegy, MA: The cross-cutting was barely visible at the end of March when the foliage closed over the medieval castle.

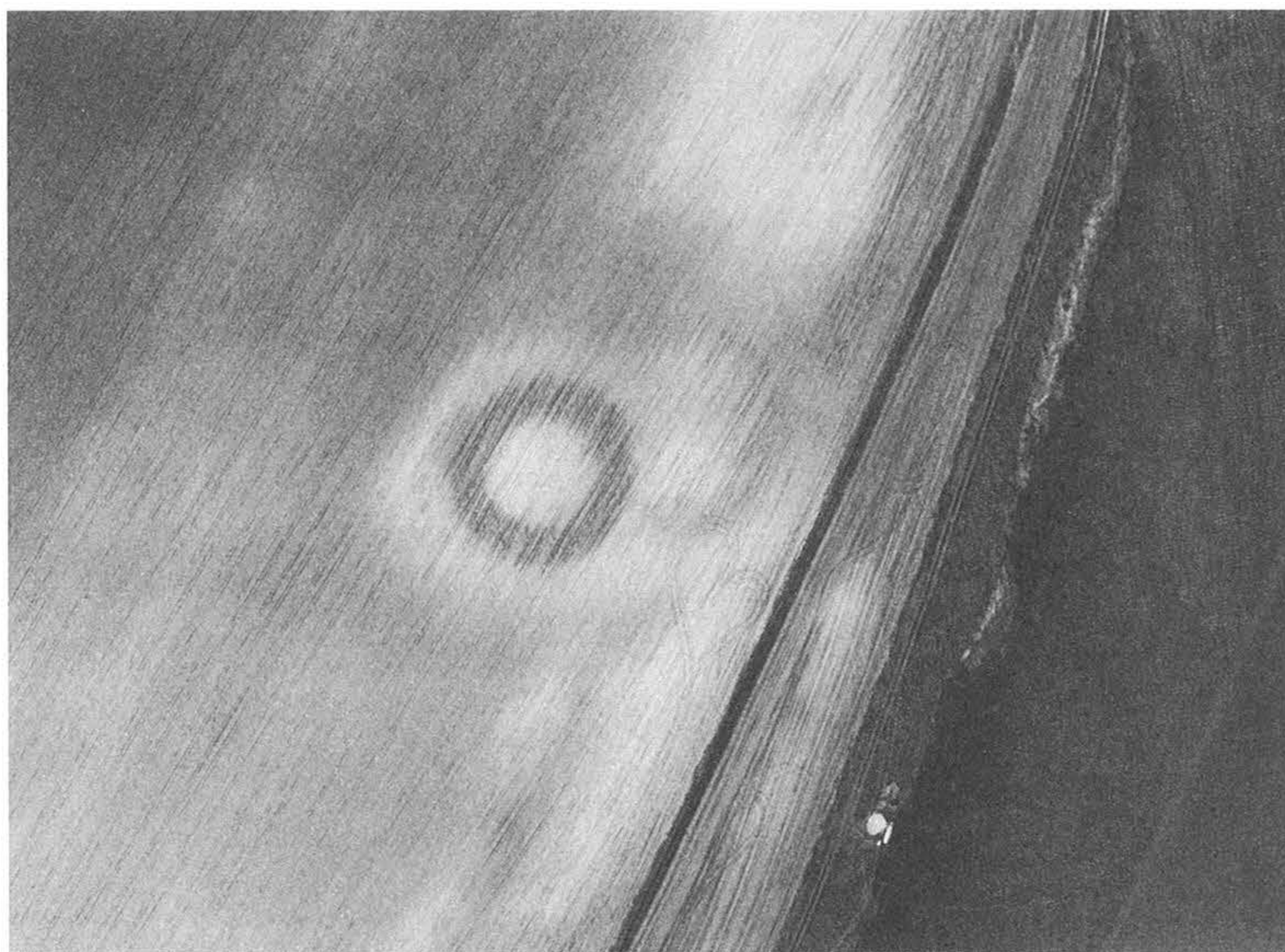
Tolna, Mözs, Fekete-ér, U: A double, irregularly round, dark green stripe appeared beside one of the posts of the transmission line on the E side of the streamlet in the wheat field, which had just started to turn into yellow.

Tolna, Mözs, Sánci-dűlő, U: It seemed in the middle of June as if the very vague outlines of two elongated ramparts could be discerned in the pale-coloured wheat field and in the green maize field in the Sánci dűlő on the W side of the village. At the beginning of July, however, an elevation implying a rampart could be discerned in oblique incident light.

Varsád, fishpond, U: The arched dark stripe I had already photographed was visible in the ploughed field on the hillside sloping toward the valley at the end of March. Nevertheless, it is not certain that it really indicates a fortification.

1. kép – Fig. 1: Sárbogárd, Hatvan-puszta

2. kép – Fig. 2: Sárbogárd, Mindszent-puszta

3. kép – Fig. 3: Nagymaros, Szentmihály-hegy

4. kép – Fig. 4: Belecska, juhászat

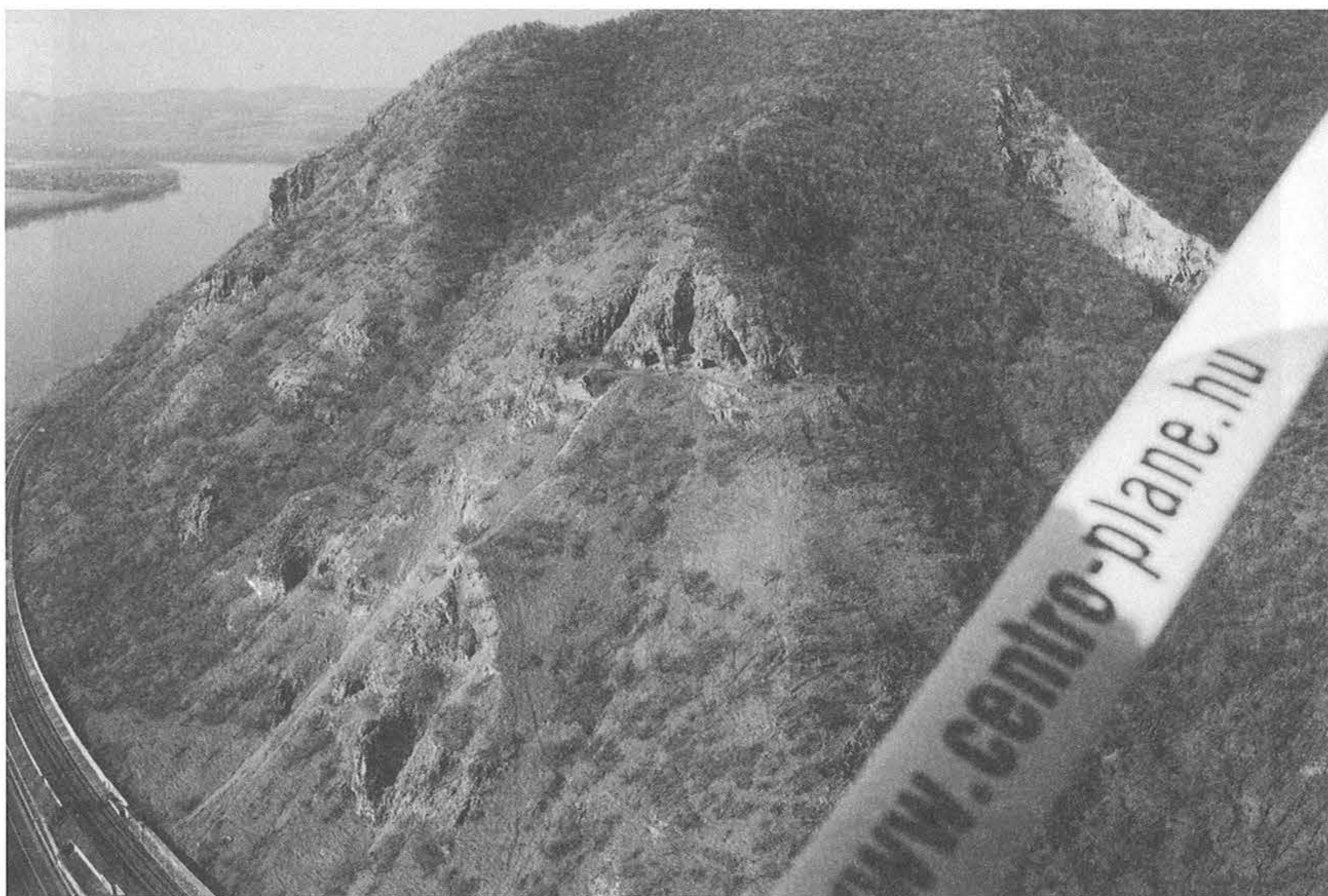
5. kép – Fig. 5: Bikács, Belső sziget

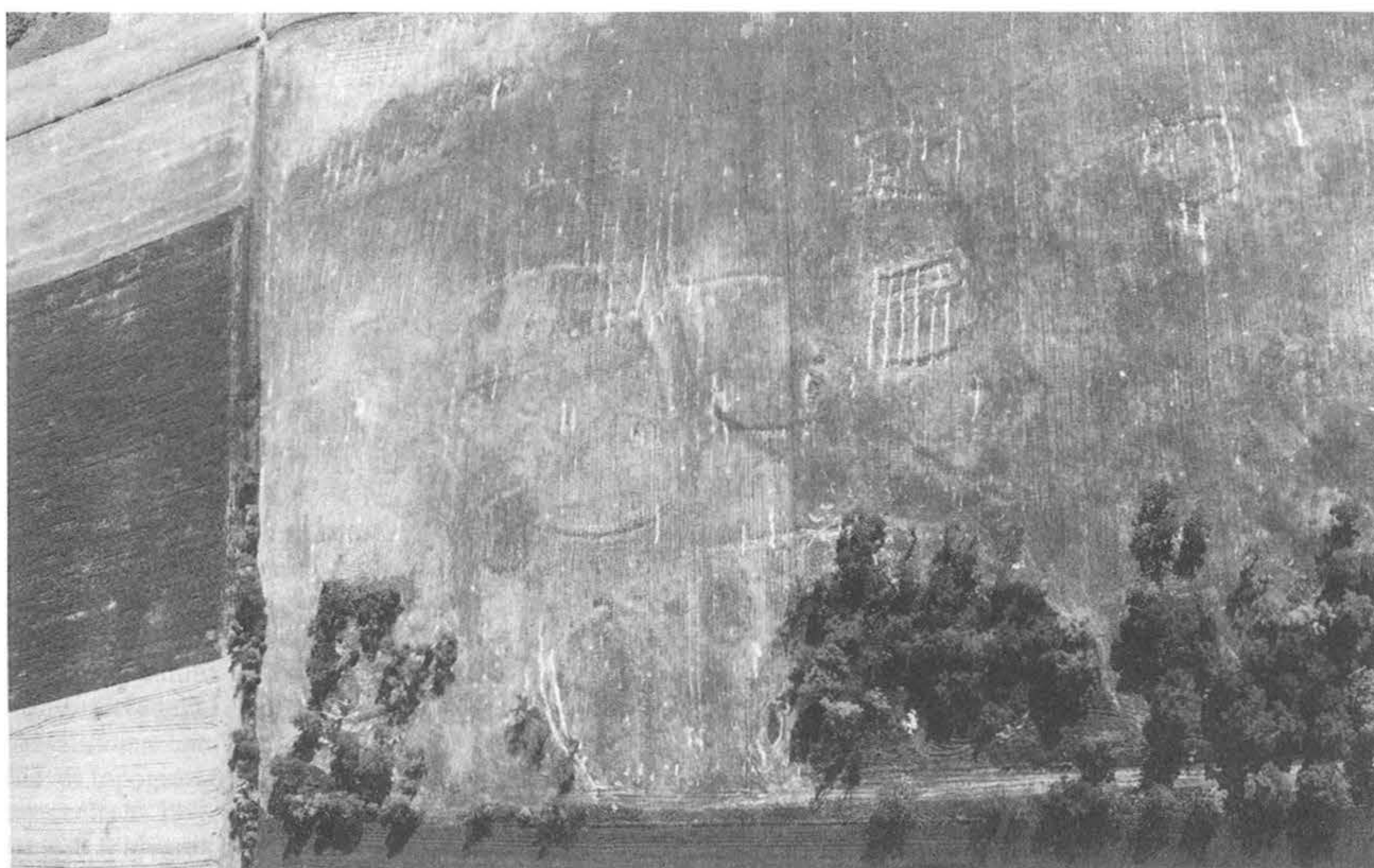
6. kép – Fig. 6: Bölcse, Szélesdombi-dűlő

7. kép – Fig. 7: Döbrököz, vár

8. kép – Fig. 8: Dunaföldvár, Macskalyuk

9. kép – Fig. 9: Értény, DK

10. kép – Fig. 10: Nak, ÉNy

Tisztelt Olvasó!

A 155–159. oldalak közötti képek aláírásai – sajnálatos módon – összecserélődtek, amiért szíves elnézésüket kérjük.

A képek helyes aláírása:

1. kép: Döbrököz, vár
2. kép: Nak, ÉNy
3. kép: Sárbogárd, Hatvan-pusztta
4. kép: Értény, DK
5. kép: Bölcske, Szélesdombi-dűlő
6. kép: Bikács, Belső sziget
7. kép: Dunaföldvár, Macskalyuk
8. kép: Nagymaros, Szentmihály-hegy
9. kép: Sárbogárd, Mindszent-pusztta
10. kép: Belecska, juhászat

Ennek megfelelően a szövegbeli utalások helyesen:

148. o.
Sárbogárd, Hatvan-pusztta (3. kép)
Sárbogárd, Mindszent-pusztta (9. kép)
149. o.
Nagymaros, Szentmihály-hegy (8. kép)
Belecska, juhászat (10. kép)
Bikács, Belső sziget (6. kép)
Bölcske, Szélesdombi-dűlő (5. kép)
150. o.
Döbrököz, vár (1. kép)
Dunaföldvár, Macskalyuk (7. kép)
Értény, DK (4. kép)
152. o.
Nak, ÉNy (2. kép)

214. o.: *Gyugy, római katolikus templom* című jelentés szerzője:

Gere László

297. o.: *Zamárdi, Kútvölgyi-dűlő* című jelentés szerzői:

Kiss Viktória – Polgár Péter

A szerkesztő

Dear Reader,

Regreably, the captions between pages 155 and 159 were mixed, for which we apologise.

The correct captions are the followings:

- Fig. 1: Döbrököz, vár
Fig. 2: Nak, ÉNy
Fig. 3: Sárbogárd, Hatvan-pusztta
Fig. 4: Értény, DK
Fig. 5: Bölcske, Szélesdombi-dűlő
Fig. 6: Bikács, Belső sziget
Fig. 7: Dunaföldvár, Macskalyuk
Fig. 8: Nagymaros, Szentmihály-hegy
Fig. 9: Sárbogárd, Mindszent-pusztta
Fig. 10: Belecska, juhászat

Accordingly the references in the text are the followings:

- Page 148
Sárbogárd, Hatvan-pusztta (Fig. 3)
Sárbogárd, Mindszent-pusztta (Fig. 9)
Page 149
Nagymaros, Szentmihály-hegy (Fig. 8)
Belecska, juhászat (Fig. 10)
Bikács, Belső sziget (Fig. 6)
Bölcske, Szélesdombi-dűlő (Fig. 5)
Page 150
Döbrököz, vár (Fig. 1)
Dunaföldvár, Macskalyuk (Fig. 7)
Értény, DK (Fig. 4)
Page 152
Nak, ÉNy (Fig. 2)

Page 214: The author of the report titled *Gyugy, római katolikus templom*:

Gere László

Page 297: The author of the report titled *Zamárdi, Kútvölgyi-dűlő*:

Kiss Viktória – Polgár Péter

The editor